

EL CANVI DELS COMPORTAMENTS LINGÜÍSTICS
DE DEPENDÈNCIA NO-OFFICIAL; PROBLEMÀTICA
I LÍNIES D'ACTUACIÓ *

per Albert BASTARDAS i BOADA

Sociolingüista

Iniciats alguns avenços importants en l'extensió de l'ús del català en els àmbits i funcions de més directa dependència de les administracions autonòmica i local a Catalunya, hom nota, en canvi, força més lentitud i retard en els terrenys de responsabilitat privada. És aquest un fet preocupant per tal com precisament els comportaments no-oficials tenen una enorme influència en la direcció cap al fracàs o cap a l'èxit dels processos de normalització lingüística. Aquest pes decisiu en el decantament dels fenòmens lingüístics històrics augmenta contínuament en les societats contemporànies a través de les noves tecnologies i, en especial, en situacions, com la catalana, de legitimació oficial de l'idioma dominant abans de l'inici del procés de normalització i de minorització demogràfica progressiva del grup de primera llengua catalana. Tot i que a nivell d'actituds els catalanoparlants (= 1.^a llengua catalana) semblen mantenir un alt grau de lleialtat al seu idioma propi, en el terreny dels comportaments pràctics la situació és diferent i d'alt risc per a la mateixa existència futura de la llengua. Cal, doncs, estar alerta i no caure en els mateixos errors d'altres processos de normalització que, com en el cas irlandès, es van centrar només bàsicament en l'administració i el sistema escolar i van deixar sense intervenció les institucions econòmiques de dependència privada (Macnamara, 1971).

Dins dels comportaments de dependència no-oficial cal distingir clarament, però, entre les comunicacions «institucionalitzades» i les «individua-

* Aquest treball s'emmarca en un estudi més ampli sobre planificació lingüística que compta amb un ajut de la Caixa d'Estalvis de Sabadell. Una primera versió d'aquest text va ser presentada a l'àrea de Plantejaments i Processos de Normalització Lingüística del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

litzades», com les anomena Corbeil (1980). Les del primer tipus es refereixen als actes de comunicació generalment públics i de caire formal, com ara els que es donen entre institucions i persones, per exemple, en el cas de les entitats econòmiques i els mitjans de comunicació de masses. Les del segon, en canvi, designen els contactes personals en relacions definides com a privades i informals. En les comunicacions institucionalitzades es pot donar una separació entre l'individu o individus que decideixen sobre els usos lingüístics de l'entitat i els executors reals d'aquests missatges, els quals depenen, en aquest sentit, de les ordres dels primers. En els actes interpersonals de l'esfera privada, en canvi, és el mateix individu que emet el missatge el qui té l'absoluta decisió —en principi— sobre l'idioma que utilitzarà en la interacció, tot i que habitualment estarà sotmès a les normes d'ús de la seva societat. Tots dos tipus de comunicacions, d'altra banda, poden ser establerts pels mateixos individus, segons el paper que exerceixin en aquell moment. Així, per exemple, podem trobar-nos avui empleats d'una empresa que atenen en català el públic, però que parlen sistemàticament en castellà entre ells. En el primer cas, la seva comunicació era definida com a institucionalitzada, mentre que, en el segon, com a individualitzada.

Les comunicacions institucionalitzades de dependència no-oficial tendeixen a regir-se, en general, per un marc caracteritzat per criteris de cost/guany econòmic, per tal com formen part d'entitats constituïdes amb objectius lucratius. En aquest context, el canvi dels comportaments lingüístics pot ser vist com a problemàtic o inútil —si és que hom arriba a plantejar-se la qüestió—, la qual cosa produirà probablement que els responsables de l'empresa decideixin no ser ells els primers a prendre l'acció de modificar-los. Si no ocorre, doncs, algun esdeveniment exterior que els faci prendre la determinació d'usar el català, els actuals comportaments poden perpetuar-se sense problemes, per tal com aconsegueixen perfectament les seves funcions des de l'òptica dels seus protagonistes. Únicament semblen escapar-se d'aquesta caracterització les entitats econòmiques que compten amb responsables altament conscienciats per la qüestió lingüística o bé que hagin avaluat com a innovació beneficiosa en termes comercials la utilització del català, si més no, en els seus missatges exteriors.

Cal ser molt conscients que el comportament en matèria lingüística dels propietaris i responsables de les institucions econòmiques i dels mitjans de comunicació té una enorme transcendència per al futur de la normalització del català. A través de les seves empreses, aquestes persones tenen el poder de controlar la llengua de treball de multitud d'altres individus —en el cas dels sectors secundari i terciari, en general— i d'influir en gran manera —en el cas específic dels mitjans de comunicació— en la definició de la situació lingüística i en el grau de competència en un o altre idioma de la majoria de la població a la qual arriben.

A Catalunya, però, no totes les comunicacions institucionalitzades de dependència no-oficial que hi circulen són produïdes dins del seu territori, sinó que habitualment hom està en contacte amb missatges, productes i imatges que, sense cap barrera, penetren en el seu àmbit geogràfic transportant no pas el català sinó el castellà. Així passa, per exemple, en la majoria dels programes de les emissores de ràdio d'escala estatal (i, en el futur, si no hi ha solució, de les de televisió), en les publicacions periòdiques, en l'etiquetatge dels productes de consum, en els catàlegs, etc. Aquestes comunicacions institucionalitzades també en castellà se sumen, doncs, a les ja emeses en aquest codi des del propi territori català i augmenten enormement la prepotència d'aquest idioma en l'àrea catalana.

Pel que fa a les comunicacions individualitzades, el problema se centra en la multitudinària presència d'immigrants castellanoparlants —la gran majoria dels quals són unilingües en el pla emissor— i en el comportament lingüístic intergrupal dels catalanoparlants, els quals tendeixen a mantenir la comunicació amb els primers en castellà i no en l'idioma propi del territori. Aquesta configuració de la població i dels seus hàbits lingüístics en les interaccions informals i privades —que els catalanoparlants mantenen fins i tot en les comunicacions institucionalitzades quan el receptor és un castellanoparlant— comporta un alt predomini de l'ús del castellà en aquest nivell, per damunt del català, donat que la utilització d'aquest darrer només tendirà a produir-se en les relacions intragrups de la comunitat autòctona.

Les comunicacions individualitzades es caracteritzen per un alt grau d'hàbit subconscient en la seva regulació, una vegada establertes les expectatives de cada interlocutor. Avui, contestar immediatament en castellà a un castellanoparlant és, per exemple, una norma profundament interioritzada i automatizada en una gran majoria de la població d'origen català. D'igual manera, mantenir llargues converses en castellà amb individus immigrants amb qui coexistim freqüentment i adreçar-nos ja inicialment en aquest idioma a subjectes que ocupen papers habitualment desenrotllats per castellanoparlants, semblen avui a una majoria de catalans normes perfectament establertes i de difícil transgressió fins i tot a nivell conscient.

Els comportaments lingüístics individualitzats són d'extrema importància per al manteniment o substitució de les llengües per tal com controlen, generalment, el procés d'adquisició de la primera llengua de l'individu en el marc familiar i social més íntim, i regulen, doncs, la continuïtat lingüística intergeneracional. Això no obstant, aquestes comunicacions poden ser influïdes també per les institucionalitzades, especialment en el cas que la varietat lingüística dominant sigui usada en la pràctica totalitat d'aquestes últimes. Una dissociació radical entre el codi utilitzat en els comportaments individualitzats i en les comunicacions institucionalitzades pot dur a la irrupció d'aquest darrer en les funcions pertanyents al nivell informal, si es donen les condicions oportunes en la percepció dels parlants i en la

seva definició de la realitat. Una mostra d'aquest procés és la substitució del català pel francès o el castellà en determinades capes de població de la comunitat lingüística catalana.

Les normes que regulen els comportaments individualitzats són, en general, estables i de difícil canvi, i poden tenir continuïtat després i tot d'haver-ne desaparegut les causes que les iniciaren. Així, per exemple, l'hàbit dels catalans de parlar en castellà als castellanoparlants residents a Catalunya pot ser fàcilment transmès a les noves generacions i perpetuat per aquestes, tot i que vagin canviant les condicions que van produir en el seu moment l'adopció d'aquesta norma social. Donada aquesta llei sociològica, pot no ser gens estrany que, malgrat la progressiva bilingüïtzació a nivell emissor dels immigrants, a través de l'escola, aquests darrers no tinguin com a norma usar el català amb els catalans, a fora del recinte escolar. Cal reconèixer, doncs, com ja hem indicat abans, que el sistema educatiu pot ser impotent enfront de les normes socials imperants que puguin collidir entre els àmbits intrascolars i extrascolars, com així ho demostren experiències viscudes en el nostre país i en altres situacions de contacte de llengües.

Les comunicacions lingüístiques de dependència no-oficial es revelen, per tant, decisives per a la situació futura del català i demanen una especial cura i dedicació per part dels organismes de planificació lingüística del nostre país. Malgrat haver engegat un procés progressiu de catalanització de l'ensenyament i de l'administració autonòmica i local, i d'haver irromput amb certa força en els mitjans de comunicació àudio-visuals, la situació sociolingüística a Catalunya no pot ser deixada a l'espera dels efectes d'aquestes mesures, sinó que requereix probablement també intervencions d'altre tipus que estenguin l'ús del català ja des d'ara en la totalitat de les funcions socials.

El canvi, però, dels comportaments lingüístics —institucionalitzats i individualitzats— a favor del català no sembla ser un camí fàcil i planer sinó més aviat una tasca força complexa i intricada. La transformació de l'ús lingüístic en els missatges del primer tipus xoca, principalment, amb els problemes pràctics derivats del desconeixement de la varietat formal del català per part de la majoria de les persones que intervenen en aquestes entitats, i alhora amb la inèrcia de les percepcions dels seus responsables màxims, no desafiada suficientment pels esdeveniments socio-polítics dels darrers deu anys. Molt probablement, sense una intervenció directa, empresa per empresa o sector per sector, dels organismes de planificació lingüística, a partir d'un estudi aprofundit de les problemàtiques i percepcions de cada zona d'actuació, l'avenç del català en aquest nivell de comunicacions serà força lent o imperceptible en les condicions actuals. Caldrà, doncs, elaborar una estratègia progressiva d'intervenció sobre aquests àmbits que vagi preveient diferents objectius en distintes fases segons uns criteris rigorosos i tenint en compte l'avenç global del procés de normalització. Per exemple, seguint una gradació que combinés la lògica de menor a major complexitat dels canvis i alhora la de major a menor repercussió externa

de les modificacions, l'actuació prioritària hauria d'anar dirigida als mitjans de comunicació àudio-visuals i als missatges exteriors de tipus «fixat» (impresos o orals enregistrats) de les empreses de producció comunicativa de més impacte en la societat. Molt probablement, la intervenció sobre punts centrals de l'estructura econòmica catalana generaria impactes en unitats de comunicació de menor importància que s'anirien sentint estimulades al canvi dels seus usos lingüístics, especialment si sabem valer-nos de la motivació que ofereix la lliure competència comercial.

El principal problema de la transformació de les comunicacions institucionalitzades de dependència no-oficial se situa a convèncer els individus que tinguin l'autoritat d'ordenar aquest canvi. Una vegada presa la decisió, l'aplicació pot començar ràpidament en els missatges exteriors no personalitzats, amb l'ajut dels assessors lingüístics dels organismes oficials, mentre s'avança en el procés d'aprenentatge de la normativa per part del personal de la pròpia empresa. Aquests individus reaccionaran positivament si veuen que hi ha un convenciment clar de dur endavant el procés de normalització per part de la direcció de l'entitat.

La definició concreta de les estratègies a utilitzar en aquest procés d'intervenció en les comunicacions institucionalitzades de dependència no-oficial s'haurà d'anar realitzant a partir dels estudis previs i de les experiències específiques que es vagin duent a terme. Sembla clar, però, que caldria començar establint un contacte estret amb representants qualificats dels sectors sobre els quals es vol incidir i enfocar el procés, si més no inicialment, des d'una òptica més de persuasió i cooperació que de coacció i obligació, aproximació que, si és efectiva, garanteix a la llarga l'èxit de les actuacions. Si, experimentada una etapa de simple persuasió, les respostes no fossin satisfactòries, les autoritats governamentals s'haurien de plantejar una altra tipologia d'intervenció basada en la coacció legal democràtica, que fes possible l'avenç del català en les funcions d'aquests àmbits, tot seguint l'experiència quebequesa en aquest camp tan transcendental.

Quant al canvi de les comunicacions individualitzades, arribar avui a convèncer els catalans que usin el seu idioma i no el castellà en les seves interaccions amb els individus d'origen immigrant i a aquests darrers que emprin el català per a adreçar-se als catalans, xoca també amb problemes de manca de costum en el seguiment d'aquesta norma i de no desenvolupament de la competència emissora en català per part dels castellanoparlants. Un i altres factors són de difícil tractament, en especial en la població adulta, per tal com tots dos s'imbriquen en un cercle viciós que impossibilita, en general, el trencament de la situació. Així, els catalans se senten d'entrada impel·lits a parlar en castellà als individus que els responen o interpel·len en aquest idioma, mentre que els immigrants castellanoparlants difícilment podran colloquialitzar el català si no és a través del seu ús pràctic en la interacció personal.

Per interrompre eficaçment aquest mecanisme que s'autoalimenta no

hi ha cap altra solució que una intervenció imaginativa i planificada dels organismes de política lingüística, a partir d'una anàlisi profunda de la situació i dels seus determinants i d'una estratègia flexible i constant. Molt probablement, caldria intervenir sobre diverses palanques alhora, a banda i banda dels grups en comunicació, que fessin prendre consciència als uns de les conseqüències històriques del seu comportament i que estimuessin els altres a llançar-se a emprar el català, tot depassant la fase de la conversa bilingüe. Les actuacions, doncs, podrien anar encaminades a «desculpabilitzar» els catalans pel fet d'usar l'idioma propi amb els immigrants, tot convertint en un acte positiu i d'ajut a la integració del castellano-parlant la transgressió de les expectatives habituals de l'ús intergrupar. És a dir, cal treballar en el canvi de la definició de la situació per part dels catalano-parlants, tot fent-los veure que, d'allò de què seran culpables, serà de negar als castellanoparlants la possibilitat de saber parlar el català i de posar-los dificultats per al futur —això especialment en el cas dels joves i dels infants— donada la irreversibilitat de la normalització de l'idioma propi del territori. Semblantment, caldria produir també una modificació en les expectatives dels immigrants, en el sentit de fer-los adonar que és també positiu o cortès que ells parlin en català als catalans, especialment en el cas d'individus amb formació cultural suficient i en el dels joves i adolescents. De forma paral·lela, caldria anar actuant en les comunicacions institucionalitzades de dependència no-oficial per tal d'impulsar l'atenció al públic en català i el reciclatge de les persones castellanoparlants que facin aquesta funció sense poder expressar-se encara en la llengua de la comunitat autòctona. Seria també enormement beneficiós per al procés una catalanització dels mitjans de comunicació, sobretot de la ràdio actualment i dels futurs canals de la televisió, per tal com tenen un pes important en la imatge que de la realitat es fan els individus.

En el cas dels subjectes que es troben encara en període de socialització i que tenen exposició al sistema educatiu, hauria de ser a través de l'escola on rebessin unes pautes d'actuació lingüística coherents amb la situació que es vol construir i on reflexionessin sociolingüísticament sobre les conseqüències del seu comportament lingüístic. En aquest cas, la conscienciació dels ensenyants sobre aquests aspectes té una importància vital.

Des de la meua perspectiva el problema rau més en el canvi perceptual de la situació que en la competència lingüística dels parlants. Avui, la majoria dels castellanoparlants que resideixen a Catalunya han adquirit una competència suficient del català que els permet comprendre amb un alt grau de facilitat els missatges que senten al seu entorn. De la competència receptiva a l'emissora només hi ha la pràctica en l'expressió, cosa, però, que cal divulgar entre els catalans per tal que s'adonin que ja no conviuen amb una població amb la qual no es poden comunicar en català i que, en canvi, està ja molt a prop de poder-lo usar habitualment.

Globalment, per tant, el canvi de les comunicacions de dependència no-

oficial ha de ser impulsat tant a base d'unes actuacions sobre la competència lingüística i sobre la pròpia presència física del català en l'entorn com sobre la intervenció en la modificació perceptual de la realitat, encallada encara en motlles d'anàlisi antics.

Aquesta modificació dels comportaments lingüístics de la societat cal emmarcar-la dins del canvi general dels comportaments socials. Vol dir això que ens haurem de servir de l'utilitatge conceptual i teòric de les diverses ciències socials que incideixen en aquest fenomen, les quals ens poden ser altament il·luminadores en la comprensió del procés de transformació dels usos lingüístics i en el descobriment de les vies més eficaces d'intervenció. Totes les actuacions, per tant, han de partir de l'estudi rigorós de la realitat que volem modificar i han de formar part d'estratègies que responguin a lleis i hipòtesis de la sociolingüística i de les teories sobre el comportament social.

Paral·lelament, però, a aquesta línia d'actuació, caldrà emprendre accions sobre aquelles estructures de responsabilitat política que fan possible encara avui una valoració de la realitat com a no sol·licitadora del canvi dels seus comportaments lingüístics. Cal començar seriosament a pensar, doncs, en regulacions legals i administratives de determinats tipus de comunicacions institucionalitzades, per part de l'autoritat que en tingui la competència dins de l'actual marc constitucional i estatutari, sigui autonòmica o bé estatal. Això vol dir prendre les mesures pertinents —i, en especial, si les accions oficials de persuasió i de cooperació no donen els resultats desitjats— per tal de regular aquestes funcions lingüístiques, de manera que l'ús del català hi sigui preminent en un futur immediat, tant en les que són produïdes en l'àrea catalana com en les que ens arriben des de fora. Són, ara, per exemple, d'especial interès els mitjans de comunicació audiovisuals. Caldria intervenir ràpidament damunt de les emissores de ràdio de Catalunya de màxim auditori, igualment com plantejar amb força i resolució esmenes operatives alternatives a les disposicions de regulació de les televisions privades, que hi garantissin la preeminència del català, dins de la seva àrea lingüística. Des de la perspectiva, doncs, de la garantia d'«especial respecte i protecció» constitucional, és de la màxima urgència difondre en la resta d'Espanya una ideologia d'imatge d'Estat realment plurilingüe, que afavoreixi la tendència a una regulació d'aquest fenomen inspirada en el principi de la territorialitat, deixant a un segon terme el simple paradigma dels drets lingüístics personals. Cal, en definitiva, implicar les institucions centrals de l'Estat en la construcció d'un sistema de plurilingüisme real que garanteixi l'èxit dels actuals processos de normalització.

L'acció, per tant, resta a les mans de la comunitat lingüística catalana, i, en especial, de les dels seus dirigents i representants, els quals han de saber moure's amb eficàcia i convenciment cap a un futur on la persistència del català no depengui ja de la «lleialtat lingüística» dels parlants sinó

del sosteniment normal que ofereix el fet d'ocupar les funcions més immediates i útils de la societat.

Referències

- CORBELL, Jean-Claude. 1980. *L'aménagement linguistique du Québec*. Montréal, Guérin, éd.
- MACNAMARA, John. 1971. «Successes and Failures in the Movement for the Restoration of Irish», a: Rubin, Joan, and Björn, H. Jernudd (eds), *Can Language Be Planned?* Honolulu, The University Press of Hawaii, pàgs. 65-94.